

Yazar Bilgileri Author(s)

Dr. Öğr. Gör.

Ubeydullah EFE

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Hadis

ubeydullah.efe@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2131-1193

Künye Bilgisi

Hamza el-Bekrî, “Sahabe Literatüründe Cem’ ve Tefrik Sorunu”.

Darülfunun İlahiyat Dergisi 34/2 (Aralık 2023), 337-358.

Anahtar Kelimeler / Keywords

Hadis / Hadith

Sahabe Literatürü / Sahaba Literature

Cem ve Tefrik / Jam and Tafirîq

Hamza el-Bekrî / Hamza al-Bakri

Makale İncelemesi / Article Review

Makale Tarihleri / History of Article

Geliş Tarihi / Received

10/06/2024

Kabul Tarihi / Accepted

28/06/2024

Atıf / Citation

Efe, Ubeydullah. “Hamza el-Bekrî, Sahabe Literatüründe Cem’ ve Tefrik Sorunu”. *Kitabiyat İlahiyat Araştırmaları İnceleme-Eleştiri Dergisi* 2/2 (Aralık 2024), 347-353.

İbn Haldun Üniversitesi öğretim üyesi Hamza el-Bekrî tarafından Arapça olarak kaleme alınan makale, genişletilmiş İngilizce bir özet metni, giriş kısmı, iki ana başlık ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Hadis sahasındaki çalışmalarıyla tanınan müellif, son yıllarda alana dair birçok esere imza atmış velûd bir araştırmacıdır. 2023 yılında darulfunun ilahiyat dergisinde yayınlanan bu makalesi, hadis ilmini doğrudan ilgilendiren bir konu olarak ricâl¹ ilmine dair telif edilmiş özgün bir araştırmadır. Bu açıdan müellifin özel olarak üzerinde durduğu husus, sahâbîlerin biyografilerini inceleyen eserlerde aynı isimlere sahip sahabîler arasında yaşanan karışıklıklardır. Hadis ilminde *cem'* ve *tefrîk* olarak kavramlaşan bu konu,² isimleri aynı olan şahısların birbirlerinden ayrıştırılmasına dair özel bir çalışma alanıdır ve ilk asırlardan itibaren ilim çevreleri konuya büyük önem vermişlerdir. Öyle ki zamanla bu konunun müstakil bir disiplin haline dönüştüğü ve bu sahada özel kitapların telif edildiği anlaşılmaktadır. Müellif söz konusu ilmî disiplinden hareketle sahâbe bilgisi (ma'rifetü's-sahâbe) konusunda derlenmiş kitaplarda konuya dair yaklaşımın nasıl olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öte yandan sahâbeye dair yazılmış müstakil biyografik eserlerin müelliflerinin, *cem'* ve *tefrîk* konusuna ne ölçüde önem verdikleri sorusu da araştırmanın üzerinde durduğu önemli konulardan birisidir.

Bu genel bilgilerden hareketle müellifin araştırmanın giriş bölümünde ilk olarak ricâl ilmine dair kısa bir değerlendirme

¹ Hadis râvilerini inceleyen ilim dalı.

² Araştırmada, halihazırda karmaşık olan *cem'* ve *tefrîk* konusunu daha kolay anlaşılabilir kılmak adına bazı Arapça kalıpların kullanıldığını burada zikretmek gerekmektedir. Özellikle isimleri aynı olan farklı şahısların tespit edilme işlemi için "تفریق المجتمع", isimleri, nisbeleri veya künyeleri farklı olarak yazıldığı halde aynı olan kişilerin tespiti için "جمع المفترق" kavramları kullanılmıştır.

gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Burada söz konusu sahanın öncü şahsiyetlerinden bazıları zikredilmiştir. Akabinde sahâbe biyografilerine dair meşhur eserler tanıtılmış, bu eserlerde cem' ve tefrik konusuna dair bazı ifadeler atıflar yapılarak hicrî üçüncü asırdan itibaren konunun ulemânın ne derece gündeminde olduğuna kısaca değinilmiştir. Yazar, araştırmanın giriş bölümünün son kısmında çalışmanın amacına değinildikten sonra, çalışmanın sınırlılıklarına oldukça geniş bir paragraf ayırmıştır (s. 343). Anlaşıldığı kadarıyla müellifin zihninde konu, tüm sahâbe tabakâtını içine alacak şekilde değerlendirilmesi gereken oldukça tafsilatlı bir sahadır. Fakat bu çalışma bir makale olması sebebiyle yalnızca sahâbe biyografisine dair yazılmış eserlerin metoduna genel manasıyla işaret ederek cem' ve tefrik meselesine dair bütüncül bir bakış açısı yakalayabilmenin ipuçlarına odaklanmaktadır. Öte yandan yazarın asli amacının, bu konunun tarihi serüvenini ve sahâbe tabakâtlarındaki gelişimini kronolojik açıdan değerlendirerek âlimlerin konuya eğilimlerini incelemek olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmanın iki ana konu üzerine inşa edildiği, makalede bulunan iki ana başlıktan anlaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla ma'rifetü's-sahâbe türünde eser yazan musanniflerin cem' ve tefrik konusunda ortaya çıkan problemler karşısındaki konumları (s. 343) ve konu hakkında nasıl bir yöntem ortaya koyduklarıdır (s. 349).

Müelliflerin probleme dair konumlarını inceleyen birinci kısımda ilk olarak âlimlerin cem' ve tefrik meselesine verdikleri önem bakımından farklı seviyelerde olduklarına işaret edilmektedir. Burada sahâbe biyografilerine dair yazılmış eserler arasında öncü isimlerden olan Ebû Abdullah b. Mende'nin (ö. 395/1005) eseri *Ma'rifetü's-sahâbe'*de konuyla alakalı oldukça sınırlı sayıda değerlendirme yaptığı ifade edilir (s. 343). Öte yandan İbn Mende'den sonra konu hakkında eser yazan İbnü'l-

Esîr (ö. 630/1233) ve Ebû Nuaym'ın (ö. 430/1038) İbn Mende'yi bu sebeple bazen eleştirdikleri görülmektedir. Araştırmacı bilhassa Ebû Nuaym'ın eleştirilerin haklılık payının, araştırmanın konusunun dışında olduğuna işaret eder ve İbn Hacer'in (ö. 852/1449) tartışmaya dair görüşünü zikrederek paragrafı sonlandırır (s. 345). Akabinde İbnü'l-Esîr'in İbn Mende'yi kitabının yaklaşık 31 yerinde, Ebû Nuaym'ı yaklaşık 16 yerde ve İbn Abdülber'i (ö. 463/1071) de 12 kısımda konu ile ilgili eleştirdiğini zikretmektedir. Bu da araştırmacının sözü edilen İbnü'l-Esîr'in yaklaşık 7000 kadar sahâbe biyografisini verdiği meşhur eseri *Üsdü'l-Gâbe*'yi baştan sona dikkatli bir biçimde incelediğini göstermektedir. Bunu, araştırmada esas aldığı ve az önce zikredilen diğer âlimlerin eserlerinde de uygulaması, araştırmacının ortaya koyduğu çabayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Araştırmanın bu kısmında özellikle İbn Abdülber'in *el-İstî'âb fî ma 'rifeti'l-aşhâb* adlı eserinden cem' ve tefrîk meselesine dair onlarca alıntıda bulunması³ ilk planda konunun lüzumsuz yere uzatıldığı izlenimini uyandırır da her bir alıntının meseleyi aydınlatmada birer anahtar vazifesi gördüğü, araştırmanın ikinci kısmında ve sonuç bölümünde ortaya konulan dikkat çekici analizlerden anlaşılmaktadır.

Yukarıda incelediğimiz birinci bölümün sonuna kadar sahâbe biyografisine dair eser telif etmiş meşhur âlimlerin eserlerinden alıntılar yaparak konuyu inceleyen araştırmacı, cem' ve tefrîk meselesine sahâbe tabakâtı yazan musanniflerin ne ölçüde ehemmiyet verdiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Birinci kısmın sonunda herhangi bir genel değerlendirme yapmadan bu bölümü sonlandırması, konuyu okuyucunun zihninde askıda bırakması sebebiyle bir eksiklik olarak

³ Bir paragrafta aynı eserden 16 adet alıntı bulunmaktadır.

değerlendirilebilir. Araştırmacının en azından araştırmanın bu kısmında bir sonuç paragrafına yer vermesi beklenirdi.

Araştırmanın ikinci ana kısmı ise, sahâbe biyografilerine dair eser telif eden musanniflerin cem' ve tefrîk konusunda izledikleri metodu incelemektedir. Önceki bölüme kısmen atıf yapılarak başlanan bu kısımda, yukarıda verdiği örneklerle binaen İbn Mende'nin cem' ve tefrîk konusunda herhangi bir metodolojiye sahip olmadığını ifade etmektedir (s. 349). Öte yandan Ebû Nuaym, İbn Abdülber ve onlardan sonra gelen müelliflerin bu metoda sahip oldukları, usûlî açıdan ittifak ettikleri pek çok konu olduğunu söylemektedir. Burada dikkat çekilen asıl husus, âlimlerin cem' ve tefrîk konusunda bir usûl ortaya koyarken, sahâbî isimlerinin tespiti konusunda görüşlerini delillerle destekleyip desteklemedikleridir. Araştırmacı bu duruma hususiyetle işaret ederek Ebû Nuaym'ı örnek olarak zikretmektedir. Buna göre Ebû Nuaym eserinin çoğu yerinde görüşlerini karîneler ile destekleme konusunda ihmalkâr davranmıştır. Bununla birlikte Ebû Nuaym'ın isimleri tespit konusunda genel manada çeşitli delillere zarureten itimat ettiğini ifade eden müellif, hadisi nakleden sahâbîlerin isimlerinin cem' edilmesinde onun, hadislerin arasındaki konu birliğini ve hadisin aktarılış noktasını delil kabul ettiğini zikretmektedir. Buna benzer yöntemleri gerek Ebû Nuaym gerekse diğer müellifler için ortaya koyan müellif, sahâbî biyografisi yazan müelliflerin cem' ve tefrîk konusunda hangi oranda net bir metodolojik zemine sahip olduklarını yaptığı detaylı alıntılarla ortaya koymaktadır. Araştırmanın teorik olarak en yoğun seyri takip ettiği bölümü olan bu ikinci bölümde İbn Mende ve Ebû Nuaym'a nazaran daha sonraki dönemde yaşayan İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Gâbe* isimli eserine çok daha fazla yoğunlaştığı görülmektedir. Bu da araştırmacının zihninde İbnü'l-Esîr'in cem' ve tefrîk konusunda çok daha titiz

davrandığını ve eserinin diğerlerine nazaran daha fazla detaya sahip bir tasnif olduğunu düşündürmektedir. Nitekim İbnü'l-Esîr'den sonra konuyla alakalı eser telif eden meşhur hadis âlimi İbn Hacer, İbnü'l-Esîr kadar bu araştırmada kendisine yer bulamamıştır (s. 354-355). Kısaca özetlenen bu ikinci kısım da yukarıda değinilen birinci kısımda olduğu gibi herhangi bir değerlendirme paragrafı olmadan sonlandırılmış ve doğrudan sonuç başlığına geçilmiştir.

Araştırmanın sonuç kısmı, hacim olarak kısa bir görünüm arz etmektedir (s. 355-356). Yaklaşık bir sayfa olarak kaleme alınmış bu bölümde ilk olarak araştırmanın pek çok sonucu ortaya koyduğu zikredilmektedir. Bunlardan ilki, müellife göre cem' ve tefrîk konusunun ricâl ilmi bağlamında ilk eserlerin telif edildiği hicrî üçüncü asırdan itibaren âlimlerin gündeminde olduğudur. Araştırmanın geneline bakıldığında müellifin ulaştığı bu sonucun tutarlı olduğu, söz konusu dönemde eser telif eden âlimlerin eserlerinden ortaya koymuş olduğu detaylı iktibaslarla açık bir şekilde görülmektedir. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç da sahâbe biyografisine dair eser yazan musanniflerin, cem' ve tefrîk konusunda birbirlerine ne ölçüde benzeştikleri ve birbirlerinden hangi oranda ayrıldıklarıdır. Müellif araştırmanın sonuç kısmında yukarıda bu konuya dair yaptığı tüm değerlendirmelerin neticesini, alimlerin isimlerini ve farklılıklarını zikrederek özlü bir biçimde ortaya koymuştur. Anlaşıldığı kadarıyla müellif, İbn Hacer ve İbnü'l-Esîr'in diğer âlimlere nazaran konuya dair daha detaylı bir usûle sahip olduklarını iddia ederek araştırmayı sonlandırmaktadır. Burada araştırmacının âlimlerin bu konuya verdikleri önem derecesinin, alimlerin eserlerini yazdıkları dönemin ilim anlayışıyla ve eserlerin öncelik-sonralık durumuyla bir ilişkisinin olup olmadığına dair değerlendirmede bulunmayışı, kanaatimizce araştırmanın eksikliklerinden birisi olarak ifade edilebilir.

Nitekim İbn Mende ile İbn Hacer arasında yaklaşık 4 asırlık bir zaman dilimi olduğu ve ricâl ilmine dair çalışmaların zaman içerisinde çok daha geniş bir araştırma sahasına dönüştüğü hadis ilmiyle iştigal eden kişiler tarafından bilinen bir husustur.

Netice olarak Hamza el-Bekrî bu araştırmasında bilhassa Türkiye’de üzerinde detaylı bir araştırma tespit edemediğimiz cem’ ve tefrîk konusu ile alakalı ilgi çekici örnekler sunarak teorik bir zemin oluşturmaya gayret etmiş ve bu konuda -bir makale hacmi çerçevesinde- oldukça başarılı bir araştırma ortaya koymuştur. Makalenin dili Arapça bakımından oldukça anlaşılır ve akıcıdır. Herhangi bir cümle düşüklüğü veya imla hatası araştırma boyunca tespit edilememiştir. Araştırmanın başında ortaya konulan hedefle araştırmanın ulaştığı sonucun tutarlı olduğu, bu bakımdan da orijinal bir çalışma olduğu söylenebilir. Makalenin tanıtımını gerçekleştirdiğimiz bu metnin içerisinde ortaya koyduğumuz eleştirel bazı hususların, makalenin ilim dünyasına ve hadis ilmi özeline sunduğu katkıya herhangi bir gölge düşürmeyeceğini de özellikle ifade etmeliyiz.